

Op de Uitkijk

messiaans geloven

Roel Pomp

Narratio

‘Zoals er mensen zijn die zingen, niet omdat ze dat willen, maar omdat er een stem in hen oprijst, zijn er ook mensen die geloven, niet uit angst, niet uit hoop op beloning, maar omdat ze krachtens hun wezen niet anders kunnen.’

Abel Herzberg, Joods-Nederlandse auteur, in *Brieven aan mijn kleinzoon*.

*

‘De Bijbel is twee-derde Joods en een-derde is tekst van dissidente Joden. Die worden later christenen genoemd.’

György Konrad, Joods-Hongaarse schrijver, in een interview in het dagblad *Trouw*.

ISBN: 978 90 5263 9437

NUR: 700

© 2016 theologische uitgeverij Narratio,

Postbus 1006, 4200 CA Gorinchem.

tel. 0183 62 81 88 e-mail: info@narratio.nl

Actuele informatie is te vinden op www.narratio.nl

Onze uitgaven zijn ook te koop via de boekhandel en www.kerkboek.nl
(ook in België).

Niets uit deze uitgave mag verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale bestandskopie, luisterboek, Digi-boek, Internet-PDF of op welke andere wijze dan ook, behoudens voor eigen gebruik, zonder de voorafgaande toestemming van de uitgever c.q. de auteur. Citaten tot maximaal vier regels zijn toegestaan, grotere citaten vallen onder het overnamerecht waarvoor toestemming is vereist, tenzij gedaan in het kader van een recensie.

Inhoud

Voorwoord	5
Inleiding	7
Een: Naar het land der belofte	
Op de geschiedenis vooruitlopen	14
Een zekere ‘God’	18
Heidendom	25
Bevrijdingsstrijd	35
Het tien-woord	37
Het Nieuwe Testament	40
De verborgen ‘God’	45
Jezus	48
Onsterfelijkheid of opstanding	50
De Naam boven alle namen	54
Paulus	57
Brief van bevrijding	60
Messiaanse glans	65
Twee: Verhalen over mensen van vroeger	
Abel	70
Enoch	72
Noach	76
Abraham, Sara, Isaäk	80
Jacob	89
Jozef	96
Mozes	101
Rachab	107
Gideon, Simson, Jefta	114
Sinaï en Sion	118
De ouden en de kinderen	125
‘God’ een mensenvriend	126
Epiloog	
Waar het op aankomt	132

Voorwoord

Geloven, wat dat is, kun je het beste laten zien door levensverhalen te vertellen. Roel Pomp doet dat in het tweede deel van dit boek door opnieuw de verhalen te vertellen van mensen van weleer. Hij noemt ze ‘de ouden’. ‘Zij leefden in geloof,’ zegt hij, ‘niet religieus, niet diepzinnig maar eenvoudig en zonder omhaal en gedoe.’ Hij vertelt hun verhalen opnieuw, zei ik. Het zijn oude verhalen, maar door de manier waarop Roel ze vertelt, worden ze weer nieuw, gaan ze weer spreken tot ons. Worden het spiegelverhalen voor ons eigen levensverhaal. Hij doet dat door verbanden te leggen naar de vragen die leven in onze huidige samenleving. Hij doet dat ook door zijn taal. De taal is fris, maar vooral brandend. Er gaat een grote passie in schuil. Het is een hartstocht voor gerechtigheid. Het is de taal van het verlangen naar een nieuwe wereld, de taal van de reikhalzende hoop. Om ons mee te nemen in dat verlangen en aan te steken met die vurige hoop hanteert Roel in dit deel van zijn boek een soort prozagedicht. U ziet het ook aan de bladspiegel. Het is geen proza. Het is ook geen poëzie. Het is iets daartussen in. Hij vertelt zijn verhalen zoals de ‘ouden’ dat deden. In een epische stijl. Het is eigenlijk geen schrijftaal, maar spreektaal. Er wordt iets verteld. En het wordt verteld om hoorders te maken tot bondgenoten, tot partijgenoten. Wanneer het epos erin slaagt om lotgenoten tot bondgenoten te maken, dan gaan zij samen geloven. En als mensen ergens samen in geloven, dan gaat er iets gebeuren. Dan worden woorden omgezet in daden. Dan wordt geloven omgezet in geloofsleven, ‘eenvoudig en zonder omhaal en gedoe’.

Roel schreef deze verhalen op inspiratie van Kleijs Kroon. Deze dominee legde de bijbel uit aan mensen die werkten bij Hoogovens. Zelf werkte ik daar een klein jaar als jonge man. Ik woonde die ‘sessies’ met Kroon ook bij en raakte erdoor geboeid. Roel heeft veel meer met Kroon gesproken, naar hem geluisterd, van hem geleerd. Kroon stond in de traditie van de grote theologen Barth en Miskotte. Door met nieuwe ogen de bijbel te lezen maakten zij korte metten met religie als speeltje van de machtigen en stelden daar geloven tegenover als het gaan van een weg naar het ‘land der belofte’. Kroon stond op hun schouders, maar zocht ook naar taal voor ‘God

en mensen' na Auschwitz. Consequent las hij de bijbel vanuit het Joodse denken. In het eerste deel van dit boek herneemt Roel Pomp de visie van Kleijs Kroon. Maar hij doet dat op zijn eigen wijze. Scherp formulerend, antithetisch tegen elke religie en tegen heel veel uit de christelijke traditie. Roel ziet als het ware nog de mensen voor zich, daar in Velsen-Noord, in die zaal van *Evangelie en Industrie*. Mensen van Hoogovens. Vaak vervreemd van de kerk. Niet wetend wat precies te geloven. Maar met het hart op de goede plek, dat wil zeggen, met lef voor gerechtigheid. In het eerste deel van zijn boek legt hij de basis waarop hij vervolgens in het tweede deel zijn verhalen kan vertellen. Verhalen van mensen met hun 'God'. En die verhalen gaan over de vaak harde strijd om het bestaan. Maar ook over de zachte krachten daarachter. Zoals Roel in een haast mystieke zin kan zeggen: 'dat je een nabijheid van licht en liefde ervaren hebt, een verborgen bondgenoot tegen het lot, die je 'God' noemde.

Dit boek zouden mensen niet alleen moeten lezen, maar elkaar moeten voorlezen. Dan gaat er iets gebeuren. Daar ben ik zeker van.

Inleiding

Wat is geloven? Je kunt het op vele manieren.

Hoe doe ik het?

Het is al vele jaren geleden dat ik werd getroffen door de bijbeluitleg van de in 1983 overleden Amsterdamse dominee Kleijs Kroon. Jarenlang kwam hij maandelijks naar een kring geïnteresseerde mannen en vrouwen die in allerlei functies werkzaam waren bij Hoogovens, waar ik toen industriepredikant was.

Omdat we onlangs gingen verhuizen, ruimde ik allerlei 'oude' papieren en boeken op. Onverwacht kreeg ik de uitgebreide verslagen van die bijbelbijeenkomsten weer in handen, destijds door mij gemaakt en door Kroon akkoord bevonden, daarna opgeborgen en weggelegd in een kartonnen doos. Ik ging ze weer lezen en werd er opnieuw door getroffen. Ik zag hem voor mij: Kleijs Kroon, zijn markant gezicht, zijn levendige handen, zijn krachtige stem. Als flarden hingen zijn gedachten vaak om hem heen, een gevecht om te zeggen wat eruit moest.

Hij wilde op verzoek van de kring ook wel zijn visie op de brief aan de Hebreëen geven, maar voor hij daarover wilde beginnen, moest er volgens hem eerst een winter of nog langer over het Oude Testament gesproken worden. 'Omdat er in die brief heel veel geciteerd wordt uit het Oude Testament,' zei hij, 'en we ons moeten realiseren dat het Nieuwe Testament en dus ook Jezus, de koploper en voltooiër van het geloven, zoals de Hebreënbrief niet moe wordt om te zeggen, niet zonder het Oude Testament begrepen kan worden. Doe je dat wel, dan maak je van Jezus een halfgod of een zweverige goeroe, op z'n best een liberale dominee, maar geen Bijbelse humanist.'

Kroon zelf was zo'n humanist, één die helder beseftte hoe weinig vanzelfsprekend dat is in deze wereld. Hij wist dat er een hoge roeping voor nodig is om een Bijbelse humanist te zijn. 'Het begint verticaal maar wordt horizontaal voortgezet,' zei hij over Abraham die als een geroepene brak met de aanbidding van de natuur om de droom van de menselijkheid te volgen.

Kroon had moeite met een uitdrukking als 'het beloofde land'. Dat maakte voor hem het Bijbelse visioen tot een gevestigde orde, een goed en prettig bestaan van de burger-die-het-gemaakt-heeft en dat zo wil houden. Hij sprak liever over 'het land der belofte'.

‘Het ligt verder weg dan jullie denken,’ zei hij, ‘we zijn er nog lang niet, er zijn nog miljoenen arm, berooid, hongerig en dorstig, ook zij verwachten gerechtigheid.’

Kroon heeft zijn hele leven gewijd aan de erkenning van Israël als geestelijke grootheid, met een diep respect voor wat Joden hebben gedacht en gezegd, te beginnen bij de Joodse traditie zoals die via het Oude Testament tot ons gekomen is, kort samengevat in een oneliner: er ligt een messiaanse glans over de wereld.

Van 1933 tot aan het einde van zijn leven was hij een felle bestrijder van het antijudaïsme, ook wel antisemitisme genoemd. Hij leed aan de kerk, die eeuwenlang ook een instituut tot verspreiding van Jodenhaat en veroorzaker van Jodenangst was geweest.

Maar zijn kerkkritiek heeft hem niet weerhouden om met zijn Joodse vrienden op zeker moment ook kritisch over Israël te praten. Hij mocht dat doen omdat hij daarvoor vele bewijzen van trouw en oprechtheid had getoond. ‘Je moet de warmte van je hart gebruiken om je hoofd koel te houden,’ zei hij. Hij was een vader die een dochter met haar gezin in Israël had wonen. Ze waren hem zeer lief.

Kroon heeft eigenlijk maar één vraag gesteld: Is ons Messiasgeloof wel bijbels? Dat is volgens hem de enige zinnige vraag die wij ons moeten stellen, waarbij tegelijk ook de vraag opkomt of Jezus het ‘verhaal van Israël’ van het begin tot het einde wel goed geïnterpreteerd heeft, of misschien verziekt, zoals Paulus een tijdlang dacht, of dat hij een ‘ontsporing’ was van het Joodse geloof, zoals Martin Buber zegt in zijn boekje *Twee wijzen van geloven*. Hij noemde Jezus overigens wel zijn ‘meest geliefde broeder’.

In ieder geval: wie het zonder Israël over Jezus wil hebben, accepteert niet wat Jezus wilde.

‘Omgekeerd is het ook zo’, zei Kroon, ‘dat de kandelaar, dus Israël, wel het licht draagt en dat het licht niet zonder de kandelaar kan, maar de kandelaar blijft wel kandelaar en is niet zelf het licht.’ Met andere woorden: niet alles is Israël wat uit Israël is. Het is een centraal thema in het Oude Testament dat ook de volkeren ertoe doen. En dat werd in Israël niet altijd zo gezien.

Enkele dagen voor zijn dood bezocht ik hem nog samen met andere leerlingen/vrienden. Hij kon moeilijk meer spreken. Wij wilden hem zeggen hoeveel wij van hem hadden geleerd. Er waren juist weer hevige schermutselingen geweest tussen Joden en Palestijnen,

tussen Israël en de Palestijnse gebieden. Kroon wilde nog wat zeggen, maar moest zich tot het uiterste beperken, hij keek ons aan en zei: ‘Jezus, een goede Palestijn’.

Wat een misverstanden kan zo’n zin oproepen. Een van ons zei later: ‘Jezus wordt doorgaans voor christenen gereserveerd, zij alleen hebben wat met hem. Voor sommigen mag Jezus ook nog wel voor Joden iets betekenen, maar over Palestijnen praat je niet. Er mag niet gekwetst worden.’

Al in 1970 schreef Kroon: ‘Eeuwenlang is gezegd dat de Joden een verworpen volk zijn. Sinds 1945 is gezegd dat het een uitverkoren volk is en tegenwoordig zeggen we dat het een gewoon volk is. Dat is een manier van om dat volk heenlopen die me niet bevalt. In al die benaderingen wordt dat volk apart gezet en dat moet nu net niet.’ Kroon aanvaardde Israël als een staat voor en van vluchtelingen maar weigerde die staat te idealiseren. Solidariteit met Israël ja, maar je denken mocht er niet door vertroebeld worden. Een theologische onderbouwing anders dan dat vluchtelingen recht op een land hebben, wees hij af. Het zou een helder zicht op de politieke verwickelingen in het Midden-Oosten belemmeren. Solidariteit zou verworden tot een religieus opgepoetste bewondering voor de underdog die nu een staat geworden was. Wie uitgaat van het recht van slachtoffers moet ook opkomen voor de rechten van de Palestijnen. ‘Jezus is een Palestijn.’

De gedragingen van de staat Israël moet je volgens hem naar principieel dezelfde normen beoordelen als die waaraan ook andere staten gemeten worden.

Kleijns Kroon was een zoeker. Hij nam nooit definitieve standpunten in. Hij stelde vragen, wilde de zaken in beweging houden. Aan Jezus denken als je het over Palestijnen hebt, nog wel op je sterfbed. Hij vond het blijkbaar op dat moment het belangrijkste wat hij nog aan ons wilde zeggen.

Geloven na Auschwitz. Kan dat nog en hoe dan? Auschwitz is een aanklacht tegen onze cultuur, tegen het christendom, tegen de kerk die met haar eeuwenlange en diepgewortelde anti-Joodse praktijk en verkondiging Auschwitz heeft gelegitimeerd.

Wat moet de theologie nog zeggen? Liever zwijgen dan voorbarig spreken. De Duitse theologe Dorothee Sölle zei dertig jaar geleden: ‘Ik doe al zolang ik schrijf moeite om geen theologische zin op papier te zetten die Auschwitz buiten beschouwing laat.’

Hoe is het nu? Zijn we de verdoving, de schaamte en de radeloosheid voorbij? Schudt Auschwitz ons nog wakker? Of is er een soort ongevoeligheid over ons gekomen?

Ik vraag mij dat niet alleen af rond en op vier mei, als de verschrikkingen van toen door de media in woord en beeld weer onder de aandacht worden gebracht, maar eigenlijk altijd. Ik ben geabonneerd op het al zestig jaar verschijnend kwartaalblad van het Auschwitz Comité. Waarom? Ik denk vanwege die ene Jood, een paardenslager, vriend van mijn vader. Ze waren in 1940 soldaat in hetzelfde garnizoen en werden tegelijk krijgsgevangen gemaakt. Slager Meyboom is omgebracht in Auschwitz omdat hij een Jood was, mijn vader stierf in een Duits concentratiekamp omdat hij in het verzet zat. De een kwam om omdat hij was zoals hij was, de ander omdat hij koos zoals hij koos.

Door het lezen in het blad van het Auschwitz Comité besef ik steeds weer van hoe grote invloed de Holocaust is geweest, en nog is, op de Joodse identiteit en kom ik niet los van de vraag, waarom ik nog een christen wil worden genoemd?

Ik heb voor dit boek gebruik gemaakt van de verslagen van de bijelbijekomsten bij Hoogovens.

In het eerste deel gaat het over wat Kroon noemde ‘de meerwaarde van het Oude Testament’. Aan de hand van eenendertig door hem geformuleerde stellingen en geïnspireerd door zijn gedachtengoed, schets ik de geschiedenis van het Oude Testament, de bijzondere boekenverzameling van een mini- volkje in het Midden-Oosten, geschreven in verschillende talen en dialecten, van ver voor onze gangbare jaartelling tot in de eerste eeuw erna. Ook het Nieuwe Testament komt daardoor ter sprake.

Het tweede deel gaat over de bief aan de Hebreëen, met name over hoofdstuk elf, over ‘het geloven van de ouden’, niet de bejaarden, maar de mensen van vroeger, van vóór Jezus, die hem en ons voorgingen. Wie waren zij, hoe hoorden zij de stem van ‘God’? Niet de God van Jan en alleman, het opperwezen, maar de ‘God’ die zich laat zien in het weerloze en kwetsbare menskind dat roept om hulp en bevrijding. Kroon kon er boeiend en meeslepend over vertellen. Ik vertel het opnieuw, anders dan Kroon, wel door hem er in de geest toe aangezet, in de hoop dat we ze herkennen, die ouden van toen, als voorgangers die met ons meegaan op de weg van geloven nu.

Overall waar het in de tekst om de Joodse ‘God’ gaat, gebruik ik aanhalingstekens. Omdat in de Bijbel het woord god geen hoofdword is, maar een hulpwoord. Je hebt goden in alle religies, de Bijbelse ‘God’ is daar geen aparte of bijzondere uitgave van, maar verzet zich er eerder tegen. Er wordt namelijk een strijd gestreden in de Bijbel over de vraag, hoe en wat is God? Waar mag je dat woord wel voor gebruiken en waarvoor niet? Daarom die aanhalingstekens.

Het is niet bekend door wie de Hebreëenbrief, die meer een rede is dan een brief, geschreven is. Kerkvader Origenes zei in de tweede eeuw dat we dat ook niet moeten willen weten; dat we de brief moeten zien als ‘een gave van God’.

Het gaat over een gemeente die een vervolging achter de rug heeft. In het jaar 95 werd door een kerkelijke auteur, Clemens genaamd, voor het eerst melding gemaakt van de brief.

Nog een vraag: wie zijn eigenlijk de Hebreëen aan wie de brief geschreven is? Ook onbekend. Misschien is het document zo genoemd omdat er veel uit het Oude Testament in geciteerd wordt. Of omdat het over de Oudtestamentische ouden gaat.

‘Hebreëen’ is in het uittochtverhaal als scheldwoord gebruikt door de Farao van Egypte voor de horde opstandige dwangarbeiders die de woestijn introk. Ik stel voor dat we het zien als aanduiding van ons aller afkomst. De schrijver van de brief aan de Hebreëen richt zich tot ons allen, afkomstig uit de Joden en uit de heidenen, op weg naar ‘het land der belofte’.

Ten slotte, ik dank mijn vrouw Ineke Clement voor haar opmerkingen over de eerste versie van het manuscript. Zij heeft mij behoed voor uitweidingen die er niet toe doen en bracht verbeteringen aan in de tekst.

Dr. Kick Bras heb ik gevraagd om het voorwoord te schrijven. Hij was daartoe graag bereid. Hij werkte een klein jaar bij het industriepastoraat en nam ook een tijd lang deel aan de bijeenkomsten met Kleijs Kroon.

Santpoort, januari 2017

OP DE UITKIJK

OP DE UITKIJK

Naar het land der belofte

Op de geschiedenis vooruitlopen

1.

‘Het Oude Testament is een verzameling geschriften, waar één heldere lijn in wordt vastgehouden.

Het is het grote verhaal van de geschiedenis van een zekere ‘God’ met een troep losse herders en veeboeren die zich wisten te bevrijden uit de klauwen van de Egyptische slavernij.’

Het was een volkje dat gaandeweg een volk werd, ruzie makende stammen die een bondgenootschap sloten, Joden werden genoemd naar de belangrijkste stam, Juda. Een volk dat geregeld onder de voet gelopen werd door een sterker volk, zich ervan bevrijdde, daarna weer in ellende terecht kwam door eigen stomiteit of omdat het in de weg zat van een grootmacht, zich opnieuw bevrijdde, weggevoerd werd in een jarenlange ballingschap en weer terugkwam. Zo ging het honderden jaren lang.

De geschiedenis van dit volk vormt de grondstructuur van het Oude Testament: een bevrijdingsgeschiedenis die begint met de schepping van de wereld. Aarde en hemel worden bevrijd uit de macht van de natuur, uit de aanbidding van zon, maan en sterren die als goden werden vereerd. ‘Niks te maken met die goden’, zeiden de schrijvers van het verhaal, ‘de aarde is van de mens, die bestemd is om vrij en onafhankelijk te zijn, en wij zijn geroepen om daarvan de voorhoede te zijn ten gunste van iedereen, van Adam en Eva, van de hele mensheid. In hoop en twijfel mogen wij in de geschiedenis op de geschiedenis vooruitlopen naar een mensenwereld die er nog niet is, maar die zeker komen zal.’

In verhalen, liederen, brieven en verslaglegging van vaak heftig gevoerde discussies wordt vanuit dit grondmotief uit de doeken gedaan, hoe het dit volk de eeuwen door vergaan is, tot en met wat er later bijgekomen is en wat het Nieuwe Testament wordt genoemd, messiaanse geschriften, die voor de Joden altijd de vraag zijn blijven oproepen of dat wel nodig was, dat verhaal over een zekere Jezus. Het stond immers allemaal al in het Oude Testament.

De Duitse toneelschrijver Brecht schreef ook op het Oude Testament geïnspireerde stukken. Hij had het christendom van zich afgeschud, vond dat het zich van zijn oorsprong had vervreemd en zich verbonden had met onderdrukkende machten. Hij was ‘rood en atheïst’ geworden. Hij vluchtte vóór de oorlog naar de Verenigde Staten en keerde na de oorlog terug naar Oost-Duitsland. Hij overleed in 1956 in Berlijn.

Toen hem gevraagd werd welk boek hij mee zou nemen, als hij voor altijd naar een onbewoond eiland zou worden verbannen, zei hij: ‘De Bijbel.’

‘Waarom juist dat boek?’

‘Om het hoopvol sociaal besef, waar het van getuigt.’

‘Maar je zit alléén op dat eiland.’

‘Daarom juist de Bijbel. Die verbindt mij in mijn alleen zijn met de hele mensheid en haar geschiedenis.’

Waarom klappen mensen dicht als het Oude Testament ter sprake komt? En ademen anderen juist op?

Heeft het te maken met het volk van dit boek?

2.

‘Wat is toch dat Joodse volk? Het enige volk van de volkeren uit de drie- of vierduizend jaar vóór onze jaartelling dat niet alleen nog over is, maar ook nog altijd duidelijk aanwezig is, met verstand en onverstand.’

Wat is het geheim van dit volk?

Waarom blijft het Joodse volk voortbestaan in de wereldgeschiedenis?

‘Door een vreemd soort vastberadenheid, een zekerheid van zaken waarop ze blijven hopen tegen alle hopeloosheid in,’ aldus de schrijver van de brief aan de Hebreeën.

Ze hoopten niet op iets bovennatuurlijks, maar op een aardse werkelijkheid waar al het onvoorstelbaar vele kwaad dat er nu is, niet mee naar binnen mag. Alles zal worden rechtgezet, onrecht weggedaan, de mens bevrijd van alle kwaad. ‘Free at last, free at last,’ zoals Martin Luther King zijn zwarte medestrijders toeriep.

Een bovenmenselijke verwachting.

Bijna is het Joodse volk uitgeroeid. De gruwelijkste uitbarsting van haat en vernietigingsdrift jegens de Joden die er ooit in de geschiedenis geweest is, vond vóór en in de Tweede Wereldoorlog plaats in het hart van het christelijke Europa.

Toen de weinige overlevenden, getekend door het lijden dat ze hadden ondergaan, terugkwamen, spraken ze er nauwelijks over. Het onvoorstelbare was niet in woorden te vatten. Pas jaren later kwamen de eerste ‘verhalen’ naar buiten.

Ik geef een lang citaat uit een publicatie van de onlangs overleden Joods-Amerikaanse schrijver Elie Wiesel, *Woorden zonder weerwoord*, waarin hij vertelt over zijn terugkeer naar Auschwitz in 1970: ‘een pelgrimstocht naar het land van de nacht’.

‘Met de vroegere kampbewoners van Birkenau en Auschwitz bevond ik mij precies op de plaats waar wij, na de “selecties”, alles hadden verloren en ik wist niet meer wat ik zeggen moest. Er viel niets te zeggen. De verbijsterde Joodse kinderen, de grijsaards die werden geslagen, de weerspannige zigeuners, de zieken, de Muselmänner(gevangenen die door ontbering helemaal apathisch zijn geworden, rp), de inerte gedetineerden die het strijden, het zich staande houden moe, dood waren nog voordat zij stierven: van alle vier windrichtingen van de Europese en christelijke en geëmancipeerde wereld hierheen gebracht, strandden ze hier in de vlammen en de vergetelheid, nee, we wisten niet wat we moesten zeggen. Een gebed? Welke dan? Er is er niet één, in geen enkel boek, dat toepasselijk is op de gaskamers en crematoria in Birkenau; wat menselijke wezens hier andere menselijke wezens hebben doen lijden, daar kan God niet in betrokken zijn. Alleen de doden zouden op deze plek het recht hebben te bidden. Nee, er viel niets te zeggen. We konden alleen maar onze tanden stijf op elkaar klemmen. En plotseling, zonder enig overleg, zonder een voorafgaande afspraak, steeg er een kreet op, die door de wind tegen hemel en aarde werd teruggekaatst, de kreet van de Joodse martelaren van alle tijden: Sjema Israël, dat is: Hoor Israël, Adonai is onze God, God is één. Na een eindeloze stilte gingen wij achteruitlopend van de plaats weg. Het was warm, maar we rilden. Achter ons begon iemand zachtjes het lied van de getto’s te neuriën: “Ani maamin, Ani maamin...”. “Ik geloof, ik geloof met heel mijn hart in de toekomst van de Messias, en ook al laat hij op zich wachten, ik verwacht hem elke dag.” Natuurlijk, hij zal komen, hij zal komen. Maar voor de bewoners van dit dodenheerl zal het te laat zijn. En voor de anderen ook.’

In al zijn boeken stelde Elie Wiesel zich de vraag, wat voor wereld het is waarin zulke demonische verschrikkingen mogelijk zijn en wat de zin is van het leven in zo’n hel.

‘Het heeft mijn geloof verteerd en mij beroofd van alle levenslust,’ schreef hij in *Vuur in de duisternis*.

De bijdrage die de Joden aan de Europese cultuur van na de Tweede Wereldoorlog te bieden hebben, is voor hem in de eerste plaats de herinnering aan het Grote Lijden levend houden. In de woorden van de Frans-Joodse filosoof Levinas: ‘De wereld bloedt uit de wonden van Israël.’

Wiesel bleef zijn hele leven een lastig kind van ‘God’, vol verwijten en vragen. Tegelijk had hij een onwrikbaar vertrouwen in ‘God’. Hij leerde zijn diepe zwaarmoedigheid te boven komen en het leven te aanvaarden als een geschenk, ondanks alle ellende.